

Henryk Zdzisław Figura

Podstawowe pojęcia związane ze świadczeniami oraz z przekazywaniem środków transportowych dla potrzeb obrony państwa w Polsce w latach 1918–1939

Okres wskazany w tytule artykułu w dziejach polskiego narodu i państwa stanowi pewną zamkniętą całość i tak jest prezentowany w różnych opracowaniach. Z tego względu powinności różnych podmiotów w zakresie zabezpieczenia potrzeb obronności kraju są w artykule zaprezentowane też tylko za ten okres. Powinności te w potocznym rozumieniu najczęściej kojarzone są z pełnieniem różnych form obowiązkowej służby wojskowej, co niezupełnie odpowiada prawdzie. Pełnienie różnych form obowiązkowej służby wojskowej niewątpliwie stanowiło ważny komponent tych powinności, ale nie jedyny. Oprócz nich, ważną rolę w tym systemie odgrywały świadczenia oraz odstępowanie zwierząt pociagowych, wozów, pojazdów mechanicznych i rowerów. Ze względu na duży zakres obowiązków różnych podmiotów na rzecz obronności kraju, nie ma możliwości zaprezentowania ich wszystkich w jednym artykule o ograniczonej objętości. Dlatego powinnościom związanym z pełnieniem różnych form obowiązkowej służby wojskowej został poświęcony odrębny artykuł, niniejszy zaś porusza kwestię obowiązków związanych z wykonywaniem dla potrzeb obrony państwa świadczeń oraz przekazywaniem na jego rzecz dla tego celu zwierząt pociagowych, wozów, pojazdów mechanicznych i rowerów.

Rozważając problematykę zakresu powinności na rzecz obronności kraju, należy pamiętać również, iż pełnienie różnych form służby wojskowej, wykonywanie świadczeń oraz przekazywanie zwierząt pociagowych, wozów, pojazdów mechanicznych i rowerów nie wyczerpuje ich treści. W ich skład, oprócz obowiązków wymienionych w zdaniu poprzednim, wchodziła również służba pracy, pełniona zarówno dobrowolnie, jak i obowiązkowo. Ta podejmowana dobrowolnie też pozostawała w ścisłym związku z obronnością kraju i miała bezpośredni wpływ na treść obowiązkowej służby wojskowej przez mężczyzn, którzy taką służbę podjęli i odbyli zgodnie z regulującymi ją przepisami.

W tym miejscu nasuwa się pytanie, dlaczego w potocznym rozumieniu powinności na rzecz obronności kraju najczęściej kojarzyły się z obowiązkową służbą wojskową, pełnioną przez najmłodszą część obowiązkanych, chociaż faktycznie stanowiła ona tylko jedną z kilku obowiązujących w okresie stanowiącym ramy czasowe artykułu? Udzielenie na nie prawidłowej odpowiedzi wymaga przeprowadzenia dodatkowych badań, co nie jest celem autora. Można jedynie przypuszczać, iż pozostałe obowiązki nie były tak uciążliwe, zwłaszcza dla młodych obywateli, i w związku z tym nie były tak ekspozowane i zapamiętane. To mogło stanowić jedną z przesłanek skutkującą pomięciem ich w codziennych rozważaniach. Zaprezentowanie obowiązków różnych podmiotów związanych ze świadczeniami oraz przekazywaniem dla potrzeb obrony państwa zwierząt pociagowych, wozów, środków transportowych i rowerów może w pewnym stopniu przyczynić się do zmiany tego fałszowanego obrazu powinności związanych z obronnością kraju. Byłoby to zjawiskiem pożądanym, gdyż podobne skojarzenia z tego zakresu można zaobserwować również współcześnie.

Okres wskazany w tytule artykułu, stanowiący jego ramy czasowe, między innymi charakteryzuje się sformułowaniem oraz zdefiniowaniem szeregu nowych pojęć z tego zakresu, które nie występowały wcześniej w dziejach polskiej wojskowości. Pojęcia te zostały wprowadzone aktami normatywnymi rangi ustawowej i w związku z tym powinny być używane tylko w znaczeniu wynikającym z zawartych w nich definicji. Używanie ich w innym znaczeniu może prowadzić do niepotrzebnego zamieszania pojęciowego i zaciemnić obraz rozwiązań obowiązujących w tym przedmiocie w okresie objętym analizą artykułu.

Stosowanie do tamtego okresu niektórych pojęć używanych współcześnie jest możliwe, a nawet konieczne, szczególnie wtedy, gdy mają takie samo brzmienie. W takich przypadkach warunkiem niezbędnym do ich stosowania jest należyte wyjaśnienie, jaka była ich treść w okresie stanowiącym ramy czasowe artykułu. Jako przykład ilustrujący tę tezę może posłużyć powszechnie znane i używane z zakresu obronności pojęcie *wojsko*. Współcześnie używane jest zamienne z pojęciem *siły zbrojne* i służy do określenia armii, czyli żołnierzy zorganizowanych w jednostki wojskowe¹. Niektóre opracowania pojęciem tym definiują również grupę ludzi odpowiednio wyszkolonych i wyposażonych, gwarantującą obronność kraju albo zdolność do prowadzenia działań wojennych. W znaczeniu potocznym może ono oznaczać także grupę żołnierzy². W 1938 roku pojęcie *wojsko* służyło do oznaczenia jednego z dwóch zasadniczych komponentów ówczesnych sił zbrojnych Polski, które składały się z wojska i marynarki wojennej. W rozumieniu tamtych przepisów normujących problematykę sił zbrojnych, ma-

¹ *Encyklopedia wojskowa N-Ż*, Warszawa 2007, s. 304.

² *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, red. H. Zgólkowa, Poznań 2004, t. 46, s. 42.

rynarka wojenna nie była wojskiem, chociaż wchodziła w skład sił zbrojnych, a twierdzenie takie dzisiaj może brzmieć mało przekonująco. Były nim natomiast wszystkie pozostałe formacje wojskowe, które wchodziły w skład sił zbrojnych, lecz nie wchodziły w skład marynarki wojennej w ich rozumieniu. W rozumieniu tamtych przepisów wojsko składało się z jednostek organizacyjnych wojska stałego, jednostek organizacyjnych obrony narodowej oraz Korpusu Ochrony Pogranicza. Marynarka Wojenna składała się z jednostek organizacyjnych sił morskich oraz jednostek organizacyjnych flotylli rzecznych³. Podany przykład świetnie ilustruje tezę o konieczności precyzyjnego używania sformułowań określonych aktami normatywnymi oraz stosowania dodatkowych wyjaśnień w tych przypadkach, w których zachowały takie samo brzmienie fonetyczne, lecz zmianie uległa ich szczegółowa treść. Pominięcie tej zasady może skutkować używaniem tak samo brzmiącego pojęcia w różnych znaczeniach i generowaniem zupełnie zbędnych nieporozumień. Wśród osób mniej obeznanymi z problematyką wojskowości może skutkować powstaniem skojarzeń o treści poszczególnych pojęć całkowicie mijających się z prawdą, czego należy unikać.

Pojęć, które zostały ustanowione i funkcjonowały w okresie objętym analizą niniejszego opracowania, było znacznie więcej niż przedstawionych w nim. Z tego względu trudno byłoby je wszystkie należycie zaprezentować w ramach jednego artykułu o ograniczonej objętości. Dlatego też przedstawione zostały tylko te z nich, które w ocenie autora są najbardziej istotne. Ich znajomość pozwoli zainteresowanym, a w szczególności mniej obeznanym z prezentowaną problematyką, w wystarczającym stopniu w miarę swobodnie poruszać się po niej. Niektóre z nich o tym samym brzmieniu i o niezbyt zmienionej treści występują w różnych aktach normatywnych, regulujących różną problematykę. W takich przypadkach wykazano je tylko raz, wskazując ewentualne zmiany, które nastąpiły w ich treści. Wskutek zastosowania takiej koncepcji, łącznie zaprezentowano treść kilkunastu haseł najbardziej odzwierciedlających istotę problemów związanych ze świadczeniami oraz przekazywaniem zwierząt pociągowych, wozów, pojazdów mechanicznych i rowerów dla potrzeb obronności kraju.

Nadanie pojęciom związanym z obowiązkiem świadczeń oraz obowiązkiem przekazywania dla potrzeb obrony państwa zwierząt pociagowych, wozów, pojazdów mechanicznych i rowerów normatywnego charakteru powoduje, że ich treść można odtworzyć na podstawie aktów prawnych stanowiących w okresie wskazanym w tytule artykułu. Jednakże wyszukiwanie i studiowanie ich treści wcale nie jest łatwe, zwłaszcza dla osób mniej obeznanymi z problematyką tego rodzaju. Trudności związane z tym potęgują się jeszcze

³ *Ustawa z dnia 9 kwietnia 1938 roku o powszechnym obowiązku wojskowym* (Dz. U. z 1938 roku, nr 25, poz. 220, art. 2, ust. 1–3).

bardziej, gdy usiłujemy porównać je z pojęciami z tego zakresu obowiązującymi obecnie i uwzględnić ewentualne zmiany, które następowały w ich treści od dnia wejścia w życie do dnia dzisiejszego. Mając na uwadze powyższe względy, autor pragnie przybliżyć tę problematykę osobom zainteresowanym poprzez ich opracowanie i zaprezentowanie w formie w miarę przystępnej, nie ograniczając się jedynie do podania suchych definicji ustawowych, lecz także podając zmiany następujące w ich treści od początku pojawienia się aż do chwili ich uchylecia bądź też do końca okresu stanowiącego ramy czasowe artykułu. Podając ich definicje scharakteryzowano również bardzo ogólnie poszczególne problemy regulowane nimi. Z tego względu zaistniała konieczność zastosowania w artykule pewnej liczby powtórzeń, czego bez uchybienia wymogom jego przejrzystości, uniknąć się nie dało. Ta ostatnia cecha w pewnym stopniu eliminuje sygnalizowany mankament zastosowanej koncepcji prezentacji analizowanej problematyki.

Prezentowaną w artykule problematykę, oprócz wskazanej już ustawy z 1938 roku, regulowały następujące akty normatywne rangi ustawowej:

- 1) *Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 26 lipca 1939 roku o zmianie rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej o obowiązku odstępowania zwierząt pociągowych, wozów, pojazdów mechanicznych i rowerów dla celów obrony Państwa*⁴;
- 2) *Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 25 maja 1939 roku o zmianie rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej o osobistych świadczeniach wojennych*⁵;
- 3) *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 1 czerwca 1927 roku w sprawie zmiany niektórych postanowień ustawy z dnia 25 lipca 1919 roku o osobistych świadczeniach wojennych*⁶;
- 4) *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 8 listopada 1927 roku o obowiązku odstępowania zwierząt pociągowych, wozów, pojazdów mechanicznych i rowerów dla celów obrony Państwa*⁷;
- 5) *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 października 1934 roku o osobistych świadczeniach wojennych*⁸;
- 6) *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 października 1934 roku o rzeczowych świadczeniach wojennych*⁹;
- 7) *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 26 sierpnia 1927 roku o rzeczowych świadczeniach wojennych*¹⁰;

⁴ Dz. U. 1939, nr 67, poz. 455.

⁵ Dz. U. 1939, nr 48, poz. 308.

⁶ Dz. U. 1927, nr 51, poz. 456.

⁷ Dz. U. 1927, nr 98, poz. 859.

⁸ Dz. U. 1934, nr 95, poz. 854.

⁹ Dz. U. 1934, nr 95, poz. 859.

¹⁰ Dz. U. 1927, nr 79, poz. 687.

- 8) Ustawa z dnia 25 lipca 1919 roku o osobistych świadczeniach wojennych¹¹;
- 9) Ustawa z dnia 21 lutego 1922 roku o obowiązku odstępowania zwierząt pociągowych i wozów na rzecz Państwa¹²;
- 10) Ustawa z dnia 30 marca 1939 roku o powszechnym obowiązku świadczeń rzeczowych¹³;
- 11) Ustawa z dnia 30 marca 1939 roku o zmianie rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej o obowiązku odstępowania zwierząt pociągowych, wozów, pojazdów mechanicznych i rowerów dla celów obrony Państwa¹⁴.

W odniesieniu do aktów prawnych regulujących analizowaną problematykę autor świadomie używa zwrotu *akty normatywne rangi ustawowej*, gdyż nie każdy z nich jest ustawą, chociaż ma taką samą moc prawną jak ona. Większość wymienionych w powyższym wyliczeniu ustawami nie jest. Do takich należą akty wymienione w punktach jeden–siedem tegoż wyliczenia.

Dużo miejsca w artykule zajmuje problematyka świadczeń, zwłaszcza rzeczowych. Pojęcie *świadczenie* jest wieloznaczne i w dostępnych opracowaniach podawane są różne jego definicje. *Encyklopedia popularna PWN* odnosi jego treść do prawa cywilnego i określa nim zachowanie dłużnika przewidziane treścią zobowiązania, polegające na działaniu lub zaniechaniu¹⁵. W tym znaczeniu nie może ono być zastosowane do problematyki prezentowanej w artykule. *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny* między innymi określa nim przekazywanie na czyjaś rzecz należności lub wykonywanie czegoś w ramach przepisów albo zobowiązań. Wskazane dzieło prezentuje też różny podział świadczeń w zależności od zastosowanego kryterium. Między innymi dzieli je na świadczenia osobiste i rzeczowe oraz świadczenia obowiązkowe dla ludności wprowadzone dla celów obronnych w czasie wojny¹⁶. Należy jednak podkreślić, iż chociaż treść określonego nim pojęcia jest bardzo zbliżona do znaczenia, w jakim używane jest w artykule, to jednak wymaga ono doprecyzowania. *Mała Encyklopedia Wojskowa* posługuje się pojęciem *świadczenia na rzecz obrony*, dzieląc je na osobiste, rzeczowe, środki transportowe, narzędzia, maszyny i urządzenie przekazywane dla potrzeb obrony państwa¹⁷. Definicja wskazana w tym dziele sformułowana była w innym stanie prawnym niż obowiązujący w okresie stanowiącym ramy czasowe artykułu i z tego względu jakkolwiek zawiera najistotniejsze jego

¹¹ Dz. U. 1919, nr 67, poz. 401, z późn. zm.

¹² Dz. U. 1922, nr 21, poz. 166.

¹³ Dz. U. 1939, nr 30, poz. 200.

¹⁴ Dz. U. 1939, nr 28, poz. 182

¹⁵ *Encyklopedia popularna PWN*, Warszawa 1982, s. 771.

¹⁶ *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, red. H. Zgólkowa, Poznań 2003, t. 42, s.145.

¹⁷ *Mała Encyklopedia Wojskowa*, Warszawa 1971, t. 3, s. 295–296.

elementy, to również nie może być wykorzystana w nim bez dokonana niezbędnych korekt.

Zaprezentowane w artykule pojęcia zostały zestawione w trzech odrębnych grupach tematycznych: świadczenia osobiste, świadczenia rzeczowe oraz odstępowanie środków transportowych. Jako kryterium zaliczenia ich do poszczególnych grup, przyjęto podobieństwo regulowanych nimi problemów. Podkreślić należy jednak, iż akty normatywne regulujące analizowaną problematykę, nie posługują się pojęciem *przekazywanie środków transportowych*. Zostało ono wprowadzone dodatkowo przez autora dla potrzeb artykułu, gdyż środki stanowiące treść tego pojęcia (wozy, zwierzęta pociągowe, pojazdy mechaniczne i rowery) pozostają w ścisłym związku z wykonywaniem transportu i nadają się do wykorzystania w tym celu. Takie jest też potoczne rozumienie środków charakteryzowanych w tej części. Pojęcie *środki transportowe* używane jest w bardzo ograniczonym zakresie w związku z realizacją osobistych świadczeń wojennych. Autor ma świadomość, iż ta zgodność nazwy tej części artykułu z jego potocznym rozumieniem nie zwalnia go z obowiązku prezentowania w nim haseł w brzmieniu ustawowym, co starał się konsekwentnie realizować

I. ŚWIADCZENIA OSOBISTE

1. Osobiste świadczenia wojenne

Obowiązek osobistych świadczeń wojennych dla potrzeb obrony państwa został ustanowiony już w 1919 roku, a więc jeszcze w okresie działań wojennych prowadzonych przeciwko odradzającej się Polsce przez państwo rosyjskie. Zatem fakt ten pozwala przypuszczać, iż jego ustanowienie i wprowadzenie w życie nie było skutkiem teoretycznych rozważań, lecz stanowiło następstwo realnych potrzeb w tym przedmiocie, spowodowanych działaniami wojennymi. Jego realizacja następowała z chwilą wybuchy wojny lub zarządzenia mobilizacji (całkowitej lub częściowej) na podstawie decyzji kompetentnych władz państwowych. Obowiązek ten polegał na wykonywaniu za wynagrodzeniem wszelkiego rodzaju robót i usług niezbędnych dla celów zaopatrzenia państwa i jego sił zbrojnych w sytuacji, gdy siły własne wojska okazały się niewystarczające. Obowiązkiem tym objęta była wszelkiego rodzaju praca zarówno fizyczna, jak i umysłowa. Obowiązkowi podlegali wszyscy obywatele zdolni do pracy (bez względu na płeć) w wieku siedemnaście–pięćdziesiąt lat, niepowołani do składu siły zbrojnej państwa. Władza państwowa mogła też żądać, aby powołani do wykonania osobistych świadczeń wojennych stawili się z własnymi narzędziami, środkami przewozowymi oraz

zwierzętami pociagowymi, niezbędnymi do obsługi dostarczonych przez nich środków transportowych¹⁸.

W 1927 roku nastąpiła zmiana przepisów regulujących problematykę osobistych świadczeń wojennych. Po ich wejściu w życie, osobiste świadczenia wojenne mogły być realizowane nie tylko w czasie wojny oraz mobilizacji, lecz również w czasie pokoju, gdy wymagał tego interes obrony państwa, stwierdzony uchwałą Rady Ministrów podjętą na wniosek Ministra Spraw Wojskowych. W razie zaistnienia jednego ze stanów wymienionych w zdaniu poprzednim, obowiązek realizacji osobistych świadczeń wojennych powstawał z mocy prawa¹⁹.

W 1934 roku obowiązek osobistych świadczeń wojennych zastąpiony został obowiązkiem świadczeń osobistych, który zostanie zaprezentowany w następnym fragmencie artykułu. Porównanie treści obowiązku osobistych świadczeń wojennych z treścią obowiązku świadczeń osobistych pozwala na sformułowanie wniosku, iż między nimi nie było istotnych różnic. Jednak kierując się w artykule zasadą stosowania nazewnictwa ustawowego, każdy z tych obowiązków prezentowany jest oddzielnie.

2. Świadczenia osobiste

Pojęcie *świadczeń osobistych* wprowadzone zostało w 1934 roku. Z dniem wejścia w życie przepisów regulujących tę problematykę, utraciły moc obowiązujące przepisy regulujące problematykę osobistych świadczeń wojennych. Z tego względu można powiedzieć, iż obowiązek świadczeń osobistych został wprowadzony zamiast obowiązku osobistych świadczeń wojennych. Należy jednak podkreślić, iż zachodzi pewna rozbieżność pomiędzy nazwą obowiązku, a tytułem ustanawiającego go aktu normatywnego. Obowiązek nosi nazwę *świadczenia osobiste*, a ustanawiający go akt normatywny – tytuł *o osobistych świadczeniach wojennych*. Z tego względu może zachodzić wątpliwość, czy nie ma pomyłki w nazewnictwie ustanowionego nim obowiązku. W moim przekonaniu taka pomyłka nie miała jednak miejsca. Zmiana tytułu wskazanego aktu normatywnego została dokonana dopiero w 1939 roku, natomiast nazwa ustanowionego nim obowiązku, nie uległa zmianie i używana była nadal²⁰.

¹⁸ *Ustawa z dnia 25 lipca 1919 roku o osobistych świadczeniach wojennych* (Dz. U. z 1919 roku, nr 67, poz. 401, art. 1, 2, 4, 7).

¹⁹ *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 1 czerwca 1927 roku w sprawie zmiany niektórych postanowień ustawy z dnia 25 lipca 1919 roku o osobistych świadczeniach wojennych* (Dz. U. z 1927 roku, nr 51, poz. 456, art. 1, pkt 1 i 2).

²⁰ *Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 25 maja 1939 roku o zmianie rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej o osobistych świadczeniach wojennych* (Dz. U. z 1939 roku, nr 48, poz. 308, art. 1, pkt 1 i 2).

Świadczenia osobiste polegały na wykonywaniu za wynagrodzeniem robót i usług, bezpośrednio lub pośrednio potrzebnych dla celów obrony państwa. Praca ta mogła mieć zarówno charakter fizyczny, jak i umysłowy. Mogła być wykonywana na rzecz władz rządowych, samorządowych, innych jednostek organizacyjnych gospodarki narodowej oraz gospodarstw wiejskich, które pracowały w interesie obrony państwa. Obowiązek ludności do ich wykonywania powstawał z mocy samego prawa z chwilą wybuchu wojny lub zarządzenia mobilizacji. Rada Ministrów została przez ustawodawcę upoważniona do jego wprowadzenia w czasie pokoju w następujących przypadkach:

- 1) gdy wymagał tego interes obrony państwa stwierdzony jej uchwałą;
- 2) na wniosek Ministra Spraw Wewnętrznych, gdy w przypadku zarządzenia przez Ministra Spraw Wojskowych ćwiczeń w celu sprawdzenia stawiennictwa rezerwistów lub sprawności mobilizacyjnej władz administracji ogólnej, nie posiadały one odpowiednich sił i środków własnych, niezbędnych do wykonania zadań związanych z tymi ćwiczeniami²¹.

Czas trwania obowiązku świadczeń osobistych był różny i zależał od przesłanek skutkujących koniecznością jego realizacji. W czasie wojny obowiązywał przez cały okres jej trwania. W przypadku zarządzenia mobilizacji trwał przez czas pozostawiania sił zbrojnych (ich części) w stanie zmobilizowanym. W razie wprowadzenia go w czasie pokoju uchwałą Rady Ministrów, ze względu na potrzeby obrony państwa, trwał do czasu zniesienia go rozporządzeniem tego organu. W przypadku wprowadzenia go na wniosek Ministra Spraw Wewnętrznych, obowiązek ten trwał przez trzydzieści sześć godzin, licząc od chwili zgłoszenia się obowiązanych do wykonania świadczeń. Jeżeli w tym czasie świadczenie nie mogło być wykonane, przedłużało się go do czasu jego wykonania²².

Obowiązek świadczeń osobistych obciążał mieszkańców obojga płci w wieku od ukończonych lat siedemnastu, do ukończonych lat sześćdziesięciu. Oznaczało to wydłużenie okresu podlegania temu obowiązkowi w stosunku do okresu podlegania obowiązkowi osobistych świadczeń wojennych o lat dziesięć²³. W 1939 roku Minister Spraw Wewnętrznych został przez ustawodawcę upoważniony do podwyższenia dla niektórych specjalistów wieku określonego w zdaniu poprzednim do lat sześćdziesięciu pięciu²⁴. W takim przypadku okres podlegania temu obowiązkowi niniejszej grupy

²¹ *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 października 1934 roku o osobistych świadczeniach wojennych* (Dz. U. z 1934 roku, nr 95, poz. 858, art. 1, 3).

²² *Ibidem*, art. 2.

²³ *Ibidem*, art. 4, ust. 1.

²⁴ *Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 25 maja 1939 roku o zmianie rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej o osobistych świadczeniach wojennych* (Dz. U. z 1939 roku, nr 48, poz. 308, art. 1, pkt 4).

obowiązanych, w stosunku do okresu podlegania obowiązkowi osobistych świadczeń wojennych, został wydłużony o lat piętnaście. W tym zakresie była to zmiana znacząca.

Dokładna analiza przepisów regulujących problematykę osobistych świadczeń wojennych oraz świadczeń osobistych pozwalała na sformułowanie wniosku, iż między treścią tych obowiązków nie zachodzą zbyt wielkie różnice. Określenie ich różnymi nazwami może natomiast prowadzić do błędnego wniosku, iż osobiste świadczenia wojenne pozostawały w bezpośrednim związku z zabezpieczeniem wojennych potrzeb kraju oraz jego sił zbrojnych, zaś świadczenia osobiste w takim związku nie pozostawały. Wniosek taki, chociaż nie odpowiadałby prawdzie, byłby możliwy do sformułowania jedynie na podstawie samego nazewnictwa tych obowiązków. Jednakże analiza ich treści taką możliwość wyklucza. Realizacja każdego z nich była niezbędna do zabezpieczenia określonych potrzeb wojennych lub mobilizacyjnych państwa i jego sił zbrojnych oraz skutkowała podniesieniem na wyższy poziom ich zdolności obronnej.

II. ŚWIADCZENIA RZECZOWE

1. Gospodarstwo wiejskie

Pojęcie to zostało wprowadzone w 1927 roku przez przepisy regulujące problematykę rzeczowych świadczeń wojennych. Służyło do oznaczenia gospodarstwa hodowlanego, leśnego, ogrodniczego, rolnego oraz rybnego²⁵. Definicja tego pojęcia w zaprezentowanym brzmieniu została utrzymana również przepisami ustanowionymi w 1934 roku, regulującymi problematykę świadczeń rzeczowych²⁶. Natomiast *Ustawa z dnia 30 marca 1939 roku o powszechnym obowiązku świadczeń rzeczowych* posługiwała się tym pojęciem, lecz nie zawierała jego klasycznej definicji. Upoważniła natomiast do określenia szczegółowej treści tego pojęcia Ministrów Przemysłu i Handlu, Rolnictwa i Refom Rolnych oraz Skarbu w porozumieniu z Ministrem Spraw Wojskowych. Określenie to miało nastąpić w drodze rozporządzenia²⁷. Upoważnieni ministrowie stosowane przepisy na tę okoliczność wydali w sierpniu 1939 roku. W ich rozumieniu pojęcie *gospodarstwa wiejskiego* oznaczało gospodarstwo rolne, leśne, ogrodowe, łąkowe, pastwiskowe, nasienne, hodowlane, pszczelarskie, łowieckie, rybne, rybołówstwa oraz rolne tereny niezago-

²⁵ *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 26 sierpnia 1927 roku o rzeczowych świadczeniach wojennych* (Dz. U. z 1927 roku, nr 79, poz. 687, art. 49).

²⁶ *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 października 1934 roku o rzeczowych świadczeniach wojennych* (Dz. U. z 1934 roku, nr 95, poz. 859, art. 55).

²⁷ Dz. U. z 1939 roku, nr 30, poz. 200, art. 20, ust. 1.

spodarowane²⁸. Wskazana definicja w stosunku do poprzednich rozszerzyła znacznie treść tegoż pojęcia.

2. Oddanie nieruchomości do swobodnego rozporządzania

Pojęcie to zostało wprowadzone w 1927 roku przepisami regulującymi problematykę rzeczowych świadczeń wojennych. Obowiązek ten stanowił jeden z elementów składających się na treść szerszego pojęcia, jakim był obowiązek rzeczowych świadczeń wojennych. Oddanie nieruchomości do swobodnego rozporządzania uprawniało władzę państwową do:

- 1) stawiania na niej fortyfikacji i innych budowli, budowy dróg i mostów, kolei żelaznych, lotnisk oraz wszelkich innych urządzeń potrzebnych dla celów obrony państwa;
- 2) dokonania istotnej przebudowy lub zburzenia znajdujących się na niej budynków.

Na żądanie właściciela lub posiadacza nieruchomości oddanej państwu do swobodnego użytkowania, przeprowadzało się jej wywłaszczenie. Zgłoszenie żądania tej treści nie wstrzymywało przejścia nieruchomości w swobodne rozporządzenie²⁹.

Zaprezentowane w tym przedmiocie rozwiązanie zostało przyjęte również przez przepisy ustanowione i wprowadzone w życie w 1934 roku, regulujące problematykę świadczeń rzeczowych³⁰.

Uprawnienia państwa w przypadku oddania mu nieruchomości do swobodnego rozporządzania zostały poszerzone w 1939 roku przepisami regulującymi problematykę powszechnego obowiązku świadczeń rzeczowych. Oprócz uprawnień dotychczasowych, otrzymały uprawnienie do budowy fabryk, urządzeń telekomunikacyjnych oraz do eksploatacji lasów i kopalin³¹.

Z porównania uprawnień państwa związanych z przekazaniem mu nieruchomości do swobodnego rozporządzania, zawartych w aktach normatywnych regulujących problematykę świadczeń rzeczowych, wynika, iż z upływem czasu uprawnienia te ulegały rozszerzeniu, co mogło być naturalnym następstwem wzrastającego zagrożenia bezpieczeństwa Polski, wskutek pogarszania się jej sytuacji międzynarodowej.

²⁸ *Rozporządzenie Ministrów: Spraw Wojskowych, Spraw Wewnętrznych, Spraw Zagranicznych, Skarbu, Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Rolnictwa i reform Rolnych, Przemysłu i Handlu, Komunikacji, Opieki Społecznej oraz Poczty i Telegrafów* (Dz. U. z 1939 roku, nr 81, poz. 529, § 56).

²⁹ *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 26 sierpnia 1927 roku o rzeczowych świadczeniach wojennych* (Dz. U. z 1927 roku, nr 79, poz. 687, art. 2 i 3).

³⁰ *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 października 1934 roku o rzeczowych świadczeniach wojennych* (Dz. U. z 1934 roku, nr 95, poz. 859, art. 7 i 8).

³¹ *Ustawa z dnia 30 marca 1939 roku o powszechnym obowiązku świadczeń rzeczowych* (Dz. U. z 1939 roku, nr 30, poz. 200, art. 52).

3. Oddanie nieruchomości do użytku

Podobnie jak oddanie nieruchomości do swobodnego rozporządzania, również oddanie nieruchomości do użytku zostało wprowadzone w 1927 roku przepisami normującymi problematykę rzeczowych świadczeń wojennych. Stanowiło jeden z obowiązków składających się na treść szerszego pojęcia, jakim był obowiązek rzeczowych świadczeń wojennych. Uprawnienia państwa z tego tytułu nie różniły się od uprawnień w przypadku oddania nieruchomości do swobodnego rozporządzania. Uprawniały do stawiania na niej fortyfikacji i innych budowli, do budowy dróg i mostów, kolei żelaznych, lotnisk oraz wszelkich innych potrzebnych dla celów obrony państwa. Pozwalały też dokonywać istotnej przebudowy oraz burzyć znajdujące się na niej budynki. Natomiast właściciel oraz posiadacz nieruchomości oddanej do użytku nie mogli żądać wywłaszczenia jej³². Oznaczało to ograniczenie ich uprawnień w stosunku do przypadku oddania nieruchomości do swobodnego rozporządzania

Zaprezentowane w tym przedmiocie rozwiązania zostały częściowo przyjęte również przez przepisy ustanowione i wprowadzone w życie w 1934 roku, regulujące problematykę świadczeń rzeczowych. Państwo nadal nie mogło dokonywać istotnej przebudowy oraz wyburzenia budynków znajdujących się na nieruchomości przekazanej mu w użytkowanie, a właściciel oraz posiadacz nie mogli żądać jej wywłaszczenia³³.

W 1939 roku uprawnienia państwa z tytułu przekazania mu nieruchomości do użytku, w stosunku do rozwiązań przyjętych w tym przedmiocie w 1934 roku, zostały poszerzone przepisami regulującymi problematykę powszechnego obowiązku świadczeń rzeczowych. Podobnie jak w przypadku oddania nieruchomości do swobodnego rozporządzania, oprócz uprawnień określonych przepisami dotychczasowymi, zyskało uprawnienie do budowy fabryk i urzędzeń telekomunikacyjnych oraz do eksploatacji lasów i kopalni. Nie mogło jednak dokonywać istotnej zmiany lub wyburzenia znajdujących się na niej budynków. Właściciel oraz posiadacz natomiast nie mogli żądać jej wywłaszczenia³⁴.

4. Podporządkowanie żądaniom władzy

Podporządkowanie określonym żądaniom uprawnionych organów państwowych było jednym z elementów składowych pojęcia obowiązku rzeczowych świadczeń wojennych i zostało wprowadzone w 1927 roku przepisami

³² *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 26 sierpnia 1927 roku o rzeczowych świadczeniach wojennych* (Dz. U. z 1927 roku, nr 79, poz. 687, art. 2 oraz 3).

³³ *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 października 1934 roku o rzeczowych świadczeniach wojennych* (Dz. U. z 1934 roku, nr 95, poz. 859, art. 7).

³⁴ *Ustawa z dnia 30 marca 1939 roku o powszechnym obowiązku świadczeń rzeczowych* (Dz. U. z 1939 roku, nr 30, poz. 200, art. 52, ust. 1).

regulującymi tę problematykę. Dotyczyło ograniczenia uprawnień osób fizycznych i prawnych do wykonywania oraz korzystania przez nich z przysługujących im praw majątkowych, dotyczących rzeczy objętych obowiązkiem rzeczowych świadczeń wojennych. W ramach tego podporządkowania w razie mobilizacji i w czasie wojny oraz gdy wymagał tego interes obrony państwa stwierdzony uchwałą Rady Ministrów Minister Przemysłu i Handlu, po uprzednim porozumieniu się z Ministrem Spraw Wojskowych oraz Ministrem Skarbu, a w sprawach dotyczących zaopatrzenia w żywność – także z Ministrem Spraw Wewnętrznych, mógł w każdym przedsiębiorstwie przemysłowym dokonać zmian i przeróbek w celu przystosowania go do produkcji lub działalności wojennej. Zmiany te i przeróbki mogły być dokonywane na koszt Skarbu Państwa. Uprawniony organ mógł też wykorzystać całą zdolność produkcyjną przedsiębiorstwa dla celów obrony państwa. W szczególności mógł nakazać przedsiębiorstwu:

- 1) prowadzić określony rodzaj produkcji;
- 2) oddać państwu ruchomości na własność lub w użytkowanie;
- 3) magazynować określone rzeczy ruchome;
- 4) transportować ludzi, zwierzęta i rzeczy ruchome;
- 5) przekazać przedsiębiorstwo państwu w przymusowy zarząd lub dzierżawę;
- 6) łączyć się z innymi przedsiębiorstwami w grupy o charakterze administracyjno-gospodarczym lub technicznym³⁵.

Przepisy regulujące problematykę rzeczowych świadczeń wojennych, które weszły w życie w 1934 roku, upoważniły Radę Ministrów do:

- 1) zakazania lub ograniczenia wywozu za granicę bądź do pewnych części państwa wszelkiego rodzaju rzeczy ruchomych;
- 2) normowania wytwórczości i spożycia;
- 3) nakazania lub zakazania, wytwarzania lub przerobu pewnego rodzaju produktów;
- 4) zakazania lub ograniczenia podróży za granicę obiektów pływających żeglugi morskiej lub śródlądowej³⁶.

Podporządkowanie się określonym żądaniom władzy najbardziej dokładnie doprecyzowane zostało przepisami regulującymi problematykę powszechnego obowiązku świadczeń rzeczowych, które zostały ustanowione i weszły w życie w 1939 roku. Wyposażyły ministrów właściwych do zarządzenia przysposobienia do świadczeń rzeczowych do podejmowania następujących decyzji:

- 1) nakazujących przedsiębiorstwu przemysłowemu lub górnictwu:

³⁵ *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 26 sierpnia 1927 roku o rzeczowych świadczeniach wojennych* (Dz. U. z 1927 roku, nr 79, poz. 687, art. 35 i 36).

³⁶ *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 października 1934 roku o rzeczowych świadczeniach wojennych* (Dz. U. z 1934 roku, nr 95, poz. 859, art. 16).

- a) prowadzenie pewnego rodzaju wytwórczości przemysłowej lub wydobywczej,
 - b) zaprzestania dotychczasowej produkcji,
 - c) magazynowania i przechowywania wyprodukowanych lub wydobytych przedmiotów;
- 2) nakazujących przedsiębiorstwu handlowemu w zakresie jego obrotów magazynowanie oraz przechowywanie przedmiotów świadczeń;
 - 3) zarządzenia wytwarzania lub wydobywania przedmiotów, albo wykonywania określonych robót przy wykorzystaniu posiadanych pomieszczeń, maszyn i urządzeń, surowców oraz wszelkiego rodzaju zapasów;
 - 4) przekazania przedsiębiorstwa państwu w przymusowy zarząd lub dzierżawę;
 - 5) łączenia przedsiębiorstw w przymusowe organizacje i nadawania im statutów³⁷.

5. Powszechny obowiązek świadczeń rzeczowych

Pojęcie to zostało wprowadzone dopiero w 1939 roku, a więc pod koniec okresu mieszczącego się w ramach czasowych artykułu. Jego treść stanowiły trzy podstawowe obowiązki:

- 1) udzielanie informacji o przedmiotach świadczeń rzeczowych;
- 2) przygotowanie się do działalności odpowiadającej potrzebom obrony państwa lub warunkom wojennym (przysposobienie do świadczeń rzeczowych);
- 3) odstępowanie na rzecz państwa przedmiotów świadczeń rzeczowych i podporządkowanie się w tym celu zarządzeniom władzy (obowiązek świadczeń rzeczowych)³⁸.

Przedmiotem powszechnego obowiązku świadczeń rzeczowych mogły być rzeczy zarówno ruchome, jak i nieruchome oraz prawa potrzebne dla celów obrony państwa. Mogły nim być nie tylko przedmioty i prawa już istniejące w chwili ustanowienia obowiązku, lecz również te, które dopiero miały powstać po jego ustanowieniu, a więc wytwory pracy ludzkiej oraz plody natury³⁹.

Powszechnemu obowiązkowi świadczeń rzeczowych podlegały wszystkie osoby będące posiadaczami znajdujących się na obszarze państwa przedmiotów świadczeń rzeczowych. Posiadaczem w tym rozumieniu była osoba fi-

³⁷ *Ustawa z dnia 30 marca 1939 roku o powszechnym obowiązku świadczeń rzeczowych* (Dz. U. z 1939 roku, nr 30, poz. 200, art. 53).

³⁸ *Ibidem*, art. 1.

³⁹ *Ibidem*, art. 4.

zyczna, która faktycznie władała rzeczą. Jeżeli rzeczą władała osoba prawna, to posiadaczem była osoba sprawująca zarząd nad jej majątkiem⁴⁰.

Powszechny obowiązek świadczeń rzeczowych powstawał z mocy prawa z chwilą wybuchu wojny lub zarządzenia mobilizacji. Mógł zostać wprowadzony w czasie pokoju przez Radę Ministrów, gdy wymagał tego interes obrony państwa stwierdzony jej uchwałą. Czas trwania obowiązku zależał od przesłanek skutkujących jego powstaniem. Jeżeli przesłankami tymi był wybuch wojny lub zarządzenie mobilizacji, wówczas trwał przez czas wojny albo pozostawiania sił zbrojnych (ich części) w stanie zmobilizowanym. Natomiast w przypadku, gdy ich obowiązek został wprowadzony przez Radę Ministrów ze względu na potrzeby obrony państwa, jego zniesienie również następowało przez ten organ. Za wykonane świadczenie rzeczowe należało się wynagrodzenie. Wynagrodzenie nie przysługiwało jedynie za zużycie dróg prywatnych oraz nieprzynoszących dochodów niezabudowanych placów i nieużytkowanych budynków⁴¹.

6. Przedsiębiorstwo przemysłowe

Pojęcie to zostało wprowadzone w 1927 roku przez przepisy regulujące problematykę rzeczowych świadczeń wojennych. Służyło do oznaczenia wszelkich przedsiębiorstw i instytucji wydobywających oraz wytwarzających i przetwarzających surowce. W szczególności obejmowało fabryki, stocznie, huty, kopalnie i inne przedsiębiorstwa górnicze, a także przedsiębiorstwa handlowe, składowe, transportowe i komunikacyjne⁴².

W 1934 roku treść tego pojęcia została częściowo zmieniona przepisami regulującymi problematykę świadczeń rzeczowych. Wykaz podmiotów dotychczasowych stanowiących jego treść został wzbogacony o przedsiębiorstwa telekomunikacyjne, zakłady wytwarzające, przesyłające i rozdzielające energię oraz zakłady wodociągowe i kanalizacyjne. Zaliczono do nich także grupy i organizacje o charakterze administracyjno-gospodarczym (koncerny, syndykaty, kartele itp.)⁴³.

Przepisy z 1939 roku, regulujące problematykę powszechnego obowiązku świadczeń rzeczowych, pojęciem tym obejmowały przedsiębiorstwa przemysłowe, górnicze oraz handlowe i składowe. Szczegółowa jego treść miała zostać opublikowana w drodze rozporządzenia Ministra Przemysłu i Handlu,

⁴⁰ Ibidem, art. 7.

⁴¹ Ibidem, art. 46 i 47 oraz 66.

⁴² *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 26 sierpnia 1927 roku o rzeczowych świadczeniach wojennych* (Dz. U. z 1927 roku, nr 79, poz. 687, art. 31).

⁴³ *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 października 1934 roku o rzeczowych świadczeniach wojennych* (Dz. U. z 1934 roku, nr 95, poz. 859, art. 34).

Rolnictwa i Reform Rolnych oraz Skarbu w porozumieniu z Ministrem Spraw Wojskowych⁴⁴.

Na podstawie treści definicji pojęcia *przedsiębiorstwa przemysłowego*, obowiązującego w okresie stanowiącym ramy czasowe artykułu wynika, iż było ono szersze, niż w potocznym rozumieniu, zgodnie z którym przedsiębiorstwo handlowe czy składowe nie jest przedsiębiorstwem przemysłowym. Przykład ten stanowi kolejny argument świadczący o konieczności precyzyjnego posługiwania się pojęciami ustawowymi, dotyczącymi różnych obowiązków osób fizycznych i prawnych z zakresu obronności kraju.

7. Przystosowanie do świadczeń rzeczowych

Przystosowanie do świadczeń rzeczowych było jednym z obowiązków realizowanych przez właścicieli lub posiadaczy przedsiębiorstw przemysłowych, górniczych, handlowych, składowych, transportowych i komunikacyjnych na rzecz obronności kraju, który został wprowadzony w 1927 roku przepisami regulującymi problematykę rzeczowych świadczeń wojennych. Przystosowanie przedsiębiorstwa do świadczeń rzeczowych polegało na osiągnięciu gotowości do przejścia na produkcję wojenną według żądań i wskazówek upoważnionych ministrów. Obowiązek ten mógł być realizowany już w czasie pokoju na zarządzenie Ministra Przemysłu i Handlu wydane w porozumieniu z Ministrem Spraw Wojskowych i za zgodą Ministra Skarbu. Jeżeli przystosowaniem miało być objęte przedsiębiorstwo przemysłu rolnego lub produkujące nawozy sztuczne, maszyny i narzędzia rolnicze, wydanie zarządzenia o jego przystosowaniu wymagało porozumienia z Ministrem Rolnictwa, a w sprawach dotyczących zaopatrzenia w żywność z Ministrem Spraw Wewnętrznych. Jeżeli przystosowanie przedsiębiorstwa wykraczało poza jego własny interes gospodarczy, to odbywało się na koszt Skarbu Państwa⁴⁵.

Obowiązek przystosowania przedsiębiorstwa do świadczeń rzeczowych występuje również w kolejnym akcie normatywnych regulującym problematykę świadczeń wojennych, ustanowionym i wprowadzonym w życie w 1934 roku. Według niego przystosowanie przedsiębiorstw do świadczeń również mogło być realizowane już w czasie pokoju. Polegało na:

- 1) przygotowaniu przedsiębiorstwa, gospodarstwa lub innego warsztatu (ich części) do wytwórczości lub działalności odpowiadającej potrzebom obrony państwa lub warunkom wojennym;
- 2) przygotowaniu ich do przejścia na tę wytwórczość⁴⁶.

⁴⁴ Ustawa z dnia 30 marca 1939 roku o powszechnym obowiązku świadczeń rzeczowych (Dz. U. z 1939 roku, nr 30, poz. 200, art. 20, ust. 1 i 4).

⁴⁵ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 26 sierpnia 1927 roku o rzeczowych świadczeniach wojennych (Dz. U. z 1927 roku, nr 79, poz. 687, art. 32 i 33).

⁴⁶ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 października 1934 roku o rzeczowych świadczeniach wojennych (Dz. U. z 1934 roku, nr 95, poz. 859, art. 9, ust. 1 w zw. z art. 2).

Po wejściu w życie w 1939 roku przepisów regulujących problematykę powszechnego obowiązku świadczeń rzeczowych, przysposobienie do świadczeń rzeczowych polegało na:

- 1) przygotowaniu przedsiębiorstw i gospodarstw wiejskich albo ich części do działalności odpowiadającej potrzebom obrony państwa lub warunkom wojennym;
- 2) przystosowaniu przedsiębiorstw i gospodarstw wiejskich na wytwórczość wojenną.

Obowiązek przysposobienia do świadczeń, kompetentna władza mogła zarządzić również w czasie pokoju⁴⁷.

Analiza treści obowiązku przysposobienia do świadczeń rzeczowych regulowanego różnymi aktami normatywnymi pozwala na sformułowanie wniosku, iż pomiędzy poszczególnymi rozwiązaniami nie było wielkich różnic. Miały one charakter kosmetyczny, a ich istota nie ulegała zmianom.

8. Rzeczowe świadczenia wojenne

Pojęcie *rzeczowych świadczeń wojennych* zostało wprowadzone w 1927 roku. Służyło do oznaczenia jednego z obowiązków realizowanego na rzecz obronności kraju, polegającego na:

- 1) odstąpieniu lub ograniczeniu na rzecz państwa prawa własności, prawa użytkowania, prawa używania oraz wszelkich innych praw związanych z nieruchomością lub rzeczą ruchomą, w tym również prawa swobodnego rozporządzania nią;
- 2) podporządkowaniu osób fizycznych oraz osób prawnych żądaniom uprawnionych władz państwowych, w zakresie wykonywania przez te osoby ich praw majątkowych lub korzystania przez nich z tych praw.

Obowiązek rzeczowych świadczeń wojennych mógł obejmować nie tylko przedmioty istniejące w chwili jego powstania, ale również wytwory pracy ludzkiej oraz plody natury, które miały powstać w przyszłości⁴⁸.

Obowiązek rzeczowych świadczeń wojennych powstawał z mocy prawa z chwilą wybuchu wojny oraz w razie zarządzenia mobilizacji ogólnej lub częściowej. Mógł być wprowadzony przez Radę Ministrów w drodze rozporządzenia w czasie pokoju, gdy wymagał tego interes obrony państwa stwierdzony jej uchwałą. Obowiązek ten ustawał w terminie określonym rozporządzeniem Ministra Spraw Wojskowych i Ministra Spraw Wewnętrznych wydanym w porozumieniu z zainteresowanymi ministrami⁴⁹.

⁴⁷ Ustawa z dnia 30 marca 1939 roku o powszechnym obowiązku świadczeń rzeczowych (Dz. U. z 1939 roku, nr 30, poz. 200, art. 27 i 28).

⁴⁸ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 26 sierpnia 1927 roku o rzeczowych świadczeniach wojennych (Dz. U. z 1927 roku, nr 79, poz. 687, art. 1, ust. 2–3).

⁴⁹ Ibidem, art. 1, ust. 1 oraz art. 10, ust. 1 i 2 oraz 6.

Obowiązek rzeczowych świadczeń wojennych ciążył na właścicielach lub posiadaczach przedmiotów świadczeń⁵⁰.

Realizacja obowiązku rzeczowych świadczeń wojennych następowała za wynagrodzeniem⁵¹.

Rzeczowe świadczenia wojenne w swej istocie nie różniły się bardzo od obowiązku wprowadzonych w 1934 roku świadczeń rzeczowych.

9. Świadczenia rzeczowe

Pojęcie to zostało sformułowane w 1934 roku i służyło do oznaczenia jednego z obowiązków na rzecz obronności kraju, ciężącego na osobach fizycznych i na osobach prawnych. Podobnie jak w przypadku świadczeń osobistych, jego nazwa może wzbudzać wątpliwości, gdyż została wprowadzona aktem normatywnym zatytułowanym *o rzeczowych świadczeniach wojennych*. Mimo tych wątpliwości nie ma pomyłki w jego tytule – zachował takie brzmienie aż do roku 1939.

Obowiązek świadczeń rzeczowych powstawał z mocy prawa na całym terytorium państwa z chwilą wybuchu wojny lub zarządzenia mobilizacji. Oprócz tego Rada Ministrów mogła wprowadzić go również na całym terytorium państwa lub na jego części, gdy wymagał tego interes obrony państwa stwierdzony jej uchwałą⁵².

Ustanie obowiązku świadczeń rzeczowych zależało od przesłanki stanowiącej podstawę jego powstania. Jeżeli obowiązek ten był następstwem wybuchu wojny lub ogłoszenia mobilizacji, trwał przez cały okres wojny lub pozostawiania sił zbrojnych (ich części) w stanie zmobilizowanym. Termin jego ustania w tych przypadkach ogłaszał w drodze obwieszczenia Minister Spraw Wojskowych. Jeżeli obowiązek świadczeń rzeczowych powstał, gdy wymagał tego interes obrony państwa stwierdzony uchwałą Rady Ministrów, jego ustanie następowało wskutek zniesienia go uchwałą tego organu⁵³.

Przedmiotem świadczeń rzeczowych mogły być nieruchomości i rzeczy ruchome oraz prawa będące własnością lub w posiadaniu (dzierżeniu) osób fizycznych oraz prawnych. Obowiązek świadczeń rzeczowych polegał na:

- 1) odstąpieniu na rzecz państwa prawa własności, użytkowania oraz używania rzeczy ruchomych lub nieruchomości, a także na ograniczeniu tych praw;
- 2) oddaniu na rzecz państwa nieruchomości do użytku lub swobodnego rozporządzania;

⁵⁰ Ibidem, art. 4.

⁵¹ Ibidem, art. 11, ust. 1.

⁵² *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 października 1934 roku o rzeczowych świadczeniach wojennych* (Dz. U. z 1934 roku, nr 95, poz. 859, art. 1).

⁵³ Ibidem, art. 3.

- 3) podporządkowaniu osób fizycznych oraz prawnych żądaniom uprawnionych organów państwowych w zakresie określonego korzystania przez te osoby z ich praw majątkowych⁵⁴.

Obowiązek świadczeń rzeczowych ciążył na właścicielach, posiadaczach i dzierżycielach przedmiotów świadczeń, a także na ich prawnych zastępcach lub przedstawicielach⁵⁵.

Świadczenia rzeczowe, podobnie jak rzeczowe świadczenia wojenne, miały być wykonywane odpłatnie. Odpłatność obejmowała również normalne zużycie przedmiotu świadczenia. Nie należała się tylko wówczas, gdy jego przedmiot stanowiły drogi prywatne, nieprzynoszące dochodów niezabudowane place oraz nieużytkowane budynki⁵⁶.

10. Udzielanie danych o przedmiotach świadczeń rzeczowych

Było to jedno z przedsięwzięć związanych z realizacją obowiązku świadczeń rzeczowych i zostało ustanowione w 1927 roku przepisami rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej, regulującymi problematykę świadczeń rzeczowych. Sformułowane nimi obowiązki zostały określone bardzo ogólnie i stwarzały możliwość szerokiej ich interpretacji. Stanowiły jedynie, że osoby obowiązane do świadczeń, mają także na żądanie właściwych władz państwowych w każdym czasie udzielać informacji o przedmiotach świadczeń⁵⁷.

Pojęcie to znalazło zastosowanie również po wejściu w życie w 1934 roku przepisów regulujących problematykę rzeczowych świadczeń wojennych, które w stosunku do stanu prawnego opublikowanego w 1927 roku, nie wprowadziły istotnych zmian w treści tego obowiązku. Wprowadzona nimi zmiana polegała na zastąpieniu osób obowiązanych do świadczeń rzeczowych właścicielami, posiadaczami i dzierżycielami przedmiotów świadczeń oraz ich prawnymi zastępcami i przedstawicielami⁵⁸.

Powyższy obowiązek został utrzymany w mocy również przepisami regulującymi problematykę powszechnego obowiązku świadczeń rzeczowych, ustanowionymi i wprowadzonymi w życie w 1939 roku. Realizowały go podmioty objęte powszechnym obowiązkiem świadczeń rzeczowych. Podmioty te już czasie pokoju obowiązane były na własny koszt udzielać informacji o przedmiotach świadczeń rzeczowych. Informacje te obejmowały wszelkie dane niezbędne dla władzy w celu poznania przedmiotów świadczeń rzeczowych, a w szczególności określenia ich ilości i jakości, miejsca położenia oraz

⁵⁴ Ibidem, art. 4 i 5.

⁵⁵ Ibidem, art. 9, ust. 1.

⁵⁶ Ibidem, art. 89.

⁵⁷ *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 26 sierpnia 1927 roku o rzeczowych świadczeniach wojennych* (Dz. U. z 1927 roku, nr 79, poz. 687, art. 12).

⁵⁸ *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 października 1934 roku o rzeczowych świadczeniach wojennych* (Dz. U. z 1934 roku, nr 95, poz. 859, art. 15).

stanu technicznego. Przedmiotowe informacje podlegały przekazaniu w sposób i w czasie oraz w miejscu określonym przez uprawnioną władzę. Mogły być przekazywane ustnie oraz pisemnie⁵⁹. Dysponowanie takimi informacjami przez uprawnione organy państwowe pozwalało na precyzyjne zaplanowanie ich wykorzystania oraz wprowadzenie ewentualnych zmian w opracowanych na tę okoliczność planach, a także kontroli tych przedmiotów.

III. ODSTĘPOWANIE ŚRODKÓW TRANSPORTOWYCH

1. Odstępowanie państwu zwierząt pociągowych, wozów, pojazdów mechanicznych i rowerów

Obowiązek ten został ustanowiony w 1927 roku w miejsce uchylonego obowiązku odstępowania państwu zwierząt pociągowych i wozów. Jego zakres przedmiotowy był szerszy niż zakres obowiązku, w miejsce którego został ustanowiony. Powstał z mocy samego prawa z chwilą wybuchu wojny lub ogłoszenia mobilizacji (ogólnej albo częściowej). Jego realizacja następowała na żądanie uprawnionej władzy państwowej i za wynagrodzeniem. W czasie trwania tego obowiązku niedozwolone było wywożenia za granicę zwierząt pociągowych, wozów, pojazdów mechanicznych i rowerów bez zezwolenia właściwych władz państwowych. Ustanie tego obowiązku zarządzane było rozporządzeniem Ministra Spraw Wojskowych i Ministra Spraw Wewnętrznych. Jeżeli zachodziła potrzeba zwiększenia stanu liczebnego sił zbrojnych oraz gdy wymagał tego interes obrony państwa, obowiązek taki mogła wprowadzić Rada Ministrów. Powyższe obowiązki spoczywały na właścicielach i posiadaczach zwierząt pociągowych, wozów, pojazdów mechanicznych i rowerów⁶⁰.

W 1939 roku doprecyzowane zostały uprawnienia Rady Ministrów w zakresie wprowadzania powyższego obowiązku. Organ ten został upoważniony do jego wprowadzenia w czasie pokoju, gdy wymagał tego interes obrony państwa. Podjęcie uchwały tej treści przez upoważniony organ następowało na wniosek Ministra Spraw Wojskowych⁶¹.

W 1939 roku nastąpiła też zmiana kompetencji organów w zakresie określania terminu ustania obowiązku odstępowania dla celów obrony państwa zwierząt pociągowych, wozów, pojazdów mechanicznych i rowerów. Po wejściu sygnalizowanej zmiany w życie, określenie terminu ustania obo-

⁵⁹ *Ustawa z dnia 30 marca 1939 roku o powszechnym obowiązku świadczeń rzeczowych* (Dz. U. z 1939 roku, nr 30, poz. 200, art. 17).

⁶⁰ *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 8 listopada 1927 roku o obowiązku odstępowania zwierząt pociągowych, wozów, pojazdów mechanicznych i rowerów dla celów obrony Państwa* (Dz. U. z 1927 roku, nr 98, poz. 859, art. 2–4 oraz 6).

⁶¹ *Ustawa z dnia 30 marca 1939 roku o zmianie rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej o obowiązku odstępowania zwierząt pociągowych, wozów, pojazdów mechanicznych i rowerów dla celów obrony Państwa* (Dz. U. z 1939 roku, nr 28, poz. 182, art. 1, pkt 1).

wiązku wymienionego w zdaniu poprzednim należało do Ministra Spraw Wojskowych⁶².

Za odstąpione państwu zwierzęta pociągowe, wozy, pojazdy mechaniczne i rowery przysługiwało ich właścicielom, względnie posiadaczom, wynagrodzenie w gotówce lub w asygnatach płatnych w każdej kasie skarbowej. Ich realizacja winna nastąpić w ciągu czterech tygodni, licząc od dnia ich wystawienia. W razie niedotrzymania tego terminu z winy organów państwowych, osobom uprawnionym należały się odsetki za zwłokę, za okres liczony od ostatniego dnia płatności⁶³.

2. Pojazdy mechaniczne

Pojęcie to zostało wprowadzone w 1927 roku aktem normatywnym regulującym problematykę przekazywania dla potrzeb obrony państwa zwierząt pociagowych, wozów, pojazdów mechanicznych i rowerów. Pojazdami mechanicznymi w jego rozumieniu były wszelkie środki komunikacji lądowej poruszane siłą motorową (z wyjątkiem taboru kolejowego) z przedmiotami służącymi do ich utrzymania i użytkowania⁶⁴. Pojęcie to w zaprezentowanym brzmieniu do końca okresu stanowiącego ramy czasowe artykułu nie uległo zmianie.

3. Przekazywanie zwierząt pociagowych i wozów

Obowiązek ten został wprowadzony już w 1922 roku. Jego realizacja następowała na żądanie władz państwowych z chwilą ogłoszenia mobilizacji. Obejmował zwierzęta pociągowe i wozy uznane za przydatne dla wojska. W czasie trwania tego obowiązku nie wolno było wywozić za granicę zwierząt pociagowych i wozów bez zezwolenia właściwych władz państwowych. W innych przypadkach obowiązek taki mogła wprowadzić Rada Ministrów. Obowiązek określony w zdaniach poprzednich ustawał w terminie określonym rozporządzeniem Ministra Spraw Wojskowych i Ministra Spraw Wewnętrznych⁶⁵.

Za odstąpione państwu zwierzęta pociągowe i wozy ich właścicielom, względnie posiadaczom, przysługiwało wynagrodzenie w gotówce. W razie niemożności jego zapłacenia gotówką wystawiane były asygnaty do właściwej

⁶² *Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 26 lipca 1939 roku o zmianie rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej o obowiązku odstępowania zwierząt pociagowych, wozów, pojazdów mechanicznych i rowerów dla celów obrony Państwa* (Dz. U. z 1939 roku, nr 67, poz. 455, art. 1, pkt 1).

⁶³ *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 8 listopada 1927 roku o obowiązku odstępowania zwierząt pociagowych, wozów, pojazdów mechanicznych i rowerów dla celów obrony Państwa* (Dz. U. z 1927 roku, nr 98, poz. 859, art. 21).

⁶⁴ *Ibidem*, art. 5, ust. 3.

⁶⁵ *Ustawa z dnia 21 lutego 1922 roku o obowiązku odstępowania zwierząt pociagowych i wozów na rzecz Państwa* (Dz. U. z 1922 roku, nr 21, poz. 166, art. 1–4 i 6).

kasy skarbowej, które powinny być zrealizowane w ciągu czterech tygodni, licząc od dnia ich wystawienia⁶⁶.

Obowiązek przekazywania państwu zwierząt pociagowych i wozów został utrzymany w mocy przepisami rozporządzenia Prezydenta o obowiązku odstępowania zwierząt i pojazdów mechanicznych. Po wejściu w życie przepisów wskazanych w zdaniu poprzednim obowiązek ten powstawał z mocy prawa w razie zarządzenia mobilizacji oraz z chwilą wybuchu wojny. W innych przypadkach mógł zostać wprowadzony rozporządzeniem Rady Ministrów. Ustanie tego obowiązku ogłaszane było rozporządzeniem Ministra Spraw Wojskowych oraz Ministra Spraw Wewnętrznych. Przedmiotowe rozporządzenie utrzymało w mocy również zasadę odpłatności za odstąpione państwu wozy i zwierzęta. Odpłatność miała być realizowana w gotówce, a gdy ta forma odpłatności z jakichkolwiek względów nie była możliwa do zrealizowania, asygnatą płatną w każdej kasie skarbowej, która winna być zrealizowana najpóźniej w ciągu czterech tygodni, licząc od dnia jej wystawienia⁶⁷.

4. Wozy

Pojęcie to zostało wprowadzone w 1922 roku i służyło do oznaczenia wszelkich lądowych środków przewozowych poruszanych siłą ludzką, zwierzęcą lub motorową (z wyjątkiem taboru kolejowego), z przedmiotami przeznaczonymi do ich utrzymania i użytkowania, nie wyłączając uprzęży⁶⁸. Powyższa definicja została zmieniona w 1927 roku przepisami regulującymi problematykę przekazywania dla potrzeb obrony państwa zwierząt pociagowych, wozów, pojazdów mechanicznych i rowerów. Zmiana ta polegała na wykreśleniu z treści tego pojęcia środków przewozowych poruszanych siłą motorową. Te weszły w skład treści pojęcia pojazdy mechaniczne⁶⁹. Zmodyfikowana w ten sposób w 1927 roku definicja tego pojęcia nie została już zmieniona do końca okresu stanowiącego ramy czasowe artykułu.

5. Zwierzęta pociągowe

Pojęcie to zostało wprowadzone w 1922 roku i oznaczało wszystkie zwierzęta, które używane były do jazdy pod wierzch, w zaprzęgu lub jako jucz-

⁶⁶ Ibidem, art. 20, ust. 1.

⁶⁷ *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 8 listopada 1927 roku o obowiązku odstępowania zwierząt pociagowych, wozów, pojazdów mechanicznych i rowerów dla celów obrony Państwa* (Dz. U. z 1927 roku, nr 98, poz. 859, art. 2 i 4).

⁶⁸ *Ustawa z dnia 21 lutego 1922 roku o obowiązku odstępowania zwierząt pociagowych i wozów na rzecz Państwa* (Dz. U. z 1922 roku, nr 21, poz. 166, art. 5, ust. 2).

⁶⁹ *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 8 listopada 1927 roku o obowiązku odstępowania zwierząt pociagowych, wozów, pojazdów mechanicznych i rowerów dla celów obrony Państwa* (Dz. U. z 1927 roku, nr 98, poz. 859, art. 5, ust. 2 i 3).

ne⁷⁰. Definicja została przyjęta również przez przepisy regulujące problematykę przekazywania dla potrzeb obrony państwa zwierząt pociagowych, wozów, pojazdów mechanicznych i rowerów, ustanowionymi i wprowadzonymi w życie w 1927 roku⁷¹ i nie została zmieniona do końca okresu stanowiącego ramy czasowe artykułu.

Odstępowanie państwu zwierząt pociagowych, wozów, pojazdów mechanicznych i rowerów na podstawie przepisów regulujących tę problematykę i ustanowionych w 1927 roku nie oznaczało braku możliwości stosowania do nich przepisów *Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 26 sierpnia 1927 roku o rzeczowych świadczeniach wojennych*. Wynikało to wprost z zapisów rozporządzenia o odstępowaniu zwierząt i pojazdów⁷². Choć treść wskazanej regulacji nie budzi wątpliwości, to jednak zasadność jej zastosowania może obecnie je wzbudzać. Dotyczyła ona między innymi zwierząt pociagowych, które rzeczami nie są. Są to istoty żywe, wymagające zapewnienia im odpowiednich warunków egzystencji oraz szczególnej troski i traktowania przez człowieka. Oceniając jednak ten aspekt zaprezentowanego rozwiązania, należy pamiętać, iż tworzone było w innych uwarunkowaniach społecznych i ekonomicznych oraz międzynarodowych. Bez uwzględnienia niniejszych przesłanek, formułowane w tym przedmiocie oceny mogą nie odpowiadać prawdzie.

Między obowiązkiem służby wojskowej i obowiązkiem świadczeń osobistych a pozostałymi obowiązkami związanymi z potrzebami obronności kraju występowała istotna różnica. Polegała ona na tym, że obowiązkiem służby wojskowej oraz obowiązkiem świadczeń osobistych można było obciążyć tylko osobę fizyczną. Natomiast obowiązkami związanymi z wykonywaniem świadczeń rzeczowych oraz przekazywaniem dla celów obrony państwa zwierząt pociagowych, wozów, pojazdów mechanicznych i rowerów można było obciążyć nie tylko osobę fizyczną, lecz również prawną. Było to proste następstwo specyfiki poszczególnych rodzajów świadczeń oraz przekazywania środków transportowych. Właścicielami i posiadaczami przedmiotów świadczeń rzeczowych oraz środków transportowych, oprócz osób fizycznych, mogły być również osoby prawne.

Analizując treść obowiązków związanych z wykonywaniem na rzecz obronności kraju świadczeń oraz przekazywaniem dla tego celu zwierząt

⁷⁰ Ustawa z dnia 21 lutego 1922 roku o obowiązku odstępowania zwierząt pociagowych i wozów na rzecz Państwa (Dz. U. z 1922 roku, nr 21, poz. 166, art. 5, ust. 1).

⁷¹ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 8 listopada 1927 roku o obowiązku odstępowania zwierząt pociagowych, wozów, pojazdów mechanicznych i rowerów dla celów obrony Państwa (Dz. U. z 1927 roku, nr 98, poz. 859, art. 5, ust. 1).

⁷² Ibidem, art. 28.

pociągowych, wozów, pojazdów mechanicznych i rowerów, można sformułować wniosek, iż w ten sposób następowało zabezpieczenie wielu istotnych potrzeb z tego zakresu, bez konieczności bezpośredniego angażowania części sił zbrojnych, które w tym czasie mogły być wykorzystane do innych celów. Rozwiązanie takie należy uznać za zasadne, a wnioski wypływające z doświadczeń zgromadzonych w tym zakresie nadają się do wykorzystania również obecnie.

Abstract

Basic concepts related to the benefits and the transfer of means of transport for the needs of national defense in Poland in the years 1918–1939

Duties of every citizen include national defence and care for the good of the state. They consist of various forms of military service and benefits, including those in kind, for defence. Material benefits for the defence of the Republic of Poland, which the citizens were obliged to provide in the years 1919–1939, are the subject of this article. The author collected and analysed legal acts which regulated the duties related to providing benefits for national defence and to handing over draught animals, wagons, vehicles and bicycles for this purpose.

Key words: national defence, military services, legal acts, citizen duties, Republic of Poland

Słowa kluczowe: obrona państwa, służba wojskowa, akty prawne, obowiązki obywatelskie, Rzeczpospolita Polska

Bibliografia

Dokumenty opublikowane

- Ustawa z dnia 25 lipca 1919 roku o osobistych świadczeniach wojennych* (Dz. U. z 1919 roku, nr 67, poz. 401, z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 21 lutego 1922 roku o obowiązku odstępowania zwierząt pociągowych i wozów na rzecz Państwa* (Dz. U. z 1922 roku, nr 21, poz. 166).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 1 czerwca 1927 roku w sprawie zmiany niektórych postanowień ustawy z dnia 25 lipca 1919 roku o osobistych świadczeniach wojennych* (Dz. U. z 1927 roku, nr 51, poz. 456).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 26 sierpnia 1927 roku o rzeczowych świadczeniach wojennych* (Dz. U. z 1927 roku, nr 79, poz. 687).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 8 listopada 1927 roku o obowiązku odstępowania zwierząt pociągowych, wozów, pojazdów mechanicznych i rowerów dla celów obrony Państwa* (Dz. U. z 1927 roku, nr 98, poz. 859).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 października 1934 roku o osobistych świadczeniach wojennych* (Dz. U. z 1934 roku, nr 95, poz. 854).

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 października 1934 roku o rzeczowych świadczeniach wojennych (Dz. U. z 1934 roku, nr 95, poz. 859).

Ustawa z dnia 9 kwietnia 1938 roku o powszechnym obowiązku wojskowym (Dz. U. z 1938 roku, nr 25, poz. 220).

Ustawa z dnia 30 marca 1939 roku o zmianie rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej o obowiązku odstępowania zwierząt pociagowych, wozów, pojazdów mechanicznych i rowerów dla celów obrony Państwa (Dz. U. z 1939 roku, nr 28, poz. 182).

Ustawa z dnia 30 marca 1939 roku o powszechnym obowiązku świadczeń rzeczowych (Dz. U. z 1939 roku, nr 30, poz. 200).

Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 25 maja 1939 roku o zmianie rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej o osobistych świadczeniach wojennych (Dz. U. z 1939 roku, nr 48, poz. 308).

Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 26 lipca 1939 roku o zmianie rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej o obowiązku odstępowania zwierząt pociagowych, wozów, pojazdów mechanicznych i rowerów dla celów obrony Państwa (Dz. U. z 1939 roku, nr 67, poz. 455).

Rozporządzenie Ministrów: Spraw Wojskowych, Spraw Wewnętrznych, Spraw Zagranicznych, Skarbu, Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Rolnictwa i Reform Rolnych, Przemysłu i Handlu, Komunikacji, Opieki Społecznej oraz Poczty i Telegrafów (Dz. U. z 1939 roku, nr 81, poz. 529).

Opracowania

Encyklopedia popularna PWN, Warszawa 1982.

Encyklopedia wojskowa N-Ż, Warszawa 2007.

Mała Encyklopedia Wojskowa, t. 3, Warszawa 1971.

Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny, red. H. Zgólkowa, t. 42, Poznań 2003; t. 46, Poznań 2004.